

Piece of architecture

Ooit een *blackbook* gezien? Ik wel, jaren geleden, maar ik had geen flauw idee dat het er één was. We zaten in de kroeg, mijn zus, een goede vriend van haar en ik. Hij was constant aan het schetsen. Nieuwsgierig als ik ben vroeg ik of ik mocht zien wat hij aan het tekenen was. Hij liet me zijn werk zien. Een boek bomvol schetsen met ruimtelijke, bizarre tekeningen van teksten en een soort stripfiguren. Ik was onder de indruk. Na het lezen van het boek DE LEIDSE SCHOOL, ruim 15 jaar later, valt het kwartje. Het was een *blackbook*.

Blackbooks zijn tekenboeken waarin graffitikunstenaars hun ontwerpen maken. Je staat er misschien niet altijd bij stil, maar graffiti wordt ontworpen. Zoals een architect een gebouw ontwerpt, ontwerpt een graffitikunstenaar zijn *Piece*. Binnen de graffiti-scene is het belangrijk dat iemand een eigen stijl ontwikkelt. Om een eigen stijl te krijgen moet er veel geoefend en dus geschetst worden. Er wordt geëxperimenteerd op muren, maar het oefenen gebeurt op papier.

Graffiti en architectuur zijn met elkaar verbonden. Simpelweg omdat architectuur vaak dient als ondergrond voor graffiti. Een architect verwerkt verschillende materialen in een gebouw; beton, staal, metselwerk, keramiek, hout, glas, enzovoorts. Een graffitischrijver werkt op dezelfde materialen. Maar er zijn meer relaties tussen architectuur en graffiti. Het maken van graffiti vergt beheersing van techniek en ontwerp-kwaliteit, net als het maken van architectuur. En net als bij architecten heeft de ene graffitischrijver meer talent dan de andere.

Natuurlijk zijn er ook verschillen tussen architectuur en graffiti. Architect is over het algemeen een gewaardeerd beroep. Mijn ervaring is dat dit vak het op familiefeestjes en borrels altijd erg goed doet. Als ik zeg dat ik architect ben zijn mensen al snel vol lof, zonder dat ik ook maar iets gezegd heb over de inhoud van mijn werk. Het hangt natuurlijk geheel van de familie af, maar ik heb zo het vermoeden dat een graffitischrijver op meer variatie in de reacties kan rekenen. Het is wel zo dat ik op dezelfde feestjes vaak wordt aangesproken op die afschuwelijke blokkendozen die tegenwoordig gebouwd worden. 'Bouw jij dat soortrommel ook?' Ik heb verstand van iedere scheur in muren, balken, vloeren en ben verantwoordelijk voor alle lelijke gebouwen die Nederland rijk is. Dat hoort bij mijn vak. Dat komt weer overeen met een graffitischrijver die verantwoordelijk wordt gehouden voor alle graffiti om ons heen.

De basis van architectuur gaat over het maken van ruimtes. De basis van graffiti is het achterlaten van je naam door het maken van nieuwe typologieën in een originele eigen stijl. Het verbaast dus niet dat graffitikunstenaars zichzelf schrijvers noemen. Omdat niet iedereen altijd even blij is met de kunstwerken die schrijvers maken is het zaak een goede (bij)naam te kiezen. Tekenen met de naam die in je paspoort staat maakt het iets te makkelijk voor de arm der wet. Een aantal voorbeelden van namen van graffitischrijvers zijn HYPE, AMAZE, HAT, DAL, TOPTOY of KEZ. De naam wordt op allerlei manieren uitgewerkt, bijvoorbeeld tot *tag*, *throw up* of *piece*. De *tag*, een snelle handtekening, is denk ik het meest bekend. De *throw up* is een routinetekening waar thuis eindeloos op geoefend is, zodat deze snel gezet kan worden. Een *piece* is juist een groot tijdrovend werkstuk.

Graffiti ontstond midden jaren zestig. Ten grondslag aan dit fenomeen lag de hippiecultuur. Er werden politieke leuzen en strijdkreten op muren geschreven om te rebelleren tegen de wijze waarop de samenleving bestuurd werd. Graffiti veranderde in de jaren zeventig onder invloed van de punkscene. In tegenstelling tot de graffiti uit de jaren zestig stelden punkers vooral hun eigen ego voorop in hun werk. Zij gebruikten vreemde namen als alterego. In de jaren tachtig is de hiphopcultuur met bijbehorende graffiti-stijl vanuit New York naar ons land komen overwaaien. Deze graffiti-stijl met felle kleuren en gestileerde letters en figuren is de basis van graffiti die je vandaag de dag tegenkomt. Graffiti was één van de vier elementen van die hiphopcultuur. De andere drie elementen zijn; *rapping*, *breakdancing* en *dj-ing*. Graffititaal is een taal apart. Veel woorden komen oorspronkelijk uit het Engels; *crossing*, *burning*, *bombing*, maar hebben een hele andere betekenis dan die je in het Engelse woordenboek zult terugvinden. Cijfers in graffiti verwijzen ergens naar. DEEMER bijvoorbeeld schreef eind jaren tachtig vaak het nummer 351 naast zijn tag. Dit sloeg op het wetsartikel 'Geweldpleging tegen Openbare Goederen'.

Waar heb je de grootste kans om graffiti aan te treffen? Op blinde muren, leegstaande panden, bouwketen, fietstunnels, viaducten, treinen, de metro en zelfs op bussen. Daarnaast veel langs spoorwegen en snelwegen. Op monumentale panden en op particuliere woonhuizen kom je graffiti gelukkig bijna nooit tegen. Maar waarom op die andere plaatsten juist wel? Wat is er zo tof aan een *top-to-bottomwholecar* oftewel een compleet volgeschreven trein? Graffiti moet zichtbaar zijn. Waar is graffiti beter zichtbaar dan langs de weg of het spoor. Schrijven op treinen is moeilijker. Ze staan op verboden terrein en worden beter bewaakt. Dat maakt de uitdaging groter. Maar het mooiste is dat een trein de volgende dag volgens dienstregeling een rondje Nederland gaat doen.

Het grootste verschil tussen een architect en een graffitischrijver is dat een architect in opdracht en volgens de regels werkt en de graffitischrijver niet. Een graffitischrijver werkt in opdracht van zichzelf. Daarom is het zo omstreden. Niemand heeft gevraagd om die levensgrote tekst op de muur en toch staat het daar. Mijn fascinatie gaat uit naar de beschreven leegstaande panden, blinde muren in stegen of aan pleinen, de fietstunnels en viaducten. Waarom? Het is volgens mij niet voor niets dat deze plaatsen worden uitgekozen. Het zijn de plaatsen in de stad die wat extra aandacht kunnen gebruiken. Voordat deze plaatsen zo snel mogelijk worden 'schoongemaakt' lijkt het mij goed om daar eerst bij stil te staan. Zo vervult graffiti in de stad een belangrijke functie en bewijst graffiti de stad een dienst. Of je daar blij mee bent of niet mag ieder voor zich bepalen. ← Barbara Heijl

Entree verhalen

De functie van een deur of hek lijkt simpel. Het sluit een ruimte af of het geeft juist toegang tot die ruimte. Toch maakt deze tegenstelling gesloten/open de functie gecompliceerder dan het op het eerste gezicht lijkt. Is de deur geopend, dan staat deze voor ontmoeting; met familie, vrienden of misschien wel een geliefde. Gesloten staat de deur voor veiligheid. Het houdt dieven en ongewenste bezoekers letterlijk buiten de deur. Maar daar houdt het niet bij op, een deur is ook het visitekaartje van de ruimte die zich erachter bevindt. De deur van een meterkast ziet er toch heel anders uit dan de entree van een statig herenhuis. Ook de vormgeving van een hek kan status aan een ruimte verlenen. Een sierlijk art-deco hek kan er bijvoorbeeld voor zorgen dat je nieuwsgierig wordt naar wat er zich achterafspeelt. Denk aan een prachtige binnentuin die je net door de spijlen van het hek kunt zien, maar waar je niet naar binnen kunt. Juist doordat het hek zich tussen jou en de tuin bevindt, wordt het extra aantrekkelijk om de tuin te betreden. Zo versterkt het hek de ruimtelijke waarde van de tuin.

Door deze functie zijn hekken en deuren al sinds de oudheid verbonden met tekst. Je let er niet meer op omdat het zo vanzelfsprekend is, maar als je op een willekeurige dag door de stad loopt en om je heen kijkt, zijn er natuurlijk talloze voorbeelden te zien. Van de rijk gedecoreerde entrees van kerken met de boodschap van de gemeenschap gloria deo, tot het pas op de hond bordje aan een gammal hek. Bij de zoektocht naar afbeeldingen die te maken hebben met architectuur en alfabet zijn er opvallend veel foto's van hekken en deuren de revue gepasseerd. Blijkbaar bestaat er bij mensen een fascinatie voor bijzonder vormgegeven hekken en deuren. Neem bijvoorbeeld het hek van de *British Library*. Toen ik op een willekeurige dag bij Google de zoektekst British Library gate intypte, had de zoekmachine binnen 0,23 seconden 376.000 voorbeelden gevonden. 376.000 Afbeeldingen, dat is toch haast niet te geloven. Dan moet zo'n hek wel iets heel bijzonders zijn.

Het hek vormt de hoofdentree van de British Library in Londen. Het kavel van de bibliotheek grenst direct aan een verkeersweg, Euston Road. Om te zorgen dat er geen overlast door verkeersgeluid in de bibliotheek zou ontstaan, is een binnentuin aangelegd voor de bibliotheek. De binnentuin is zowel een bufferzone voor geluid als een besloten leesplek voor bezoekers. De tuin is toegankelijk via het bijzondere hek, ontworpen in 1995 door Lida en David Kindersley.

Het hek bestaat uit de woorden BRITISH LIBRARY, gesneden uit zwaar plaatijzer. Het is zeker 6,5 meter hoog en heeft twee openslaande deuren die ongeveer 2,3 meter hoog zijn. Het hek bevat geen letters, maar wordt gevormd door letters. Met tegenlicht lijken de letters inktzwart, maar in werkelijkheid zijn ze grijs van kleur. Bij de juiste lichtval geven de grote letters een prachtige slagschaduw op de wand waar het hek aan bevestigd is. Zo neemt het hek steeds weer nieuwe verschijningsvormen aan, afhankelijk van het moment van de dag en de plaats vanwaar je ernaar kijkt. De verschillende gedaantes maken deze entree intrigerend en aantrekkelijk om te zien.

Achter de deuren van het hek, in de binnentuin van de bibliotheek, bevindt zich het bronzen beeld van een naakte Newton, die met zijn passer de geometrie van het universum onderzoekt. Het is gemaakt door Eduardo Paolozzi. De toegangspoort, in samenspel met het beeld erachter, maakt dit tot een zeer dramatische hoofdentree. Nog dramatischer is het alleen als de bibliotheek gesloten is. De deuren van het hek zijn dan afgesloten met een roestige ketting. Slechts door de gaten van de letters en een kier tussen de deuren, is een glimp op te vangen van de binnentuin van de British Library.

Een ander sprekend voorbeeld dat de aandacht trekt, bevindt zich in Barcelona. Het is een klein onderdeel van een gigantische kerk waar vandaag de dag nog steeds aan gebouwd wordt; de *Sagrada Família*. Het is het levenswerk van Antoni Gaudí. Hij heeft er ruim 40 jaar van zijn leven aan besteed. Na zijn dood probeert men de kerk te voltooiën volgens zijn opzet, aan de hand van een gipsmodel en tekeningen. Aan de ene zijde van de kerk bevindt zich de façade van de geboorte, met poorten die geloof, liefde en hoop voorstellen. Deze gevel werd begin deze eeuw afgerond toen Gaudí nog leefde. Aan de andere zijde bevindt zich de façade van de lijdensweg, die pas eind jaren tachtig is afgerond. Het beeldhouwwerk van deze gevel is vormgegeven door Josep Maria Subirachs, een van de meest beroemde beeldhouwers van Spanje. Het zijn hoekige, sombere figuren. Zij hebben, net als in de middeleeuwen, tot doel de inhoud van de bijbel te illustreren.

Door alle pracht en praal van de Sagrada Família zouden de toegangsdeuren van de lijdenswegfacade wellicht over het hoofd gezien kunnen worden. Dat zou jammer zijn. De zware bronzen deuren zijn zeker de moeite waard om nader te bestuderen. Ook deze deuren zijn ontworpen

door de beeldhouwer Subirachs. De deuren bevatten teksten in het Catalaans over het lijden van Christus. Het zijn de teksten die worden verbeeld in de sculpturen van de lijdensfaçade. De tekst bestaat uit 8500 letters. Als de deuren geopend zijn, refereren zij aan een enorm opengeslagen boek. Sommige woorden zijn geaccentueerd doordat ze goudkleurig zijn gemaakt. Pas van dichtbij gezien komt de dieptewerking van de letters goed tot zijn recht. Doordat sommige woorden meer diepte hebben gekregen dan andere, wordt een reliëf gevormd dat doet denken aan het golven van de zee. De letters zijn bewust ruw afgewerkt gelaten. In tegenstelling tot de vaak glad gepolijste bronzen kunstwerken, kun je hier echt zien hoe de kunstenaar de letters bewerkt heeft. Het lijkt alsof de tekst in steen is uitgehakt en hij krijgt daardoor een tijdloze uitstraling.

Het laatste voorbeeld dat ik wil laten zien, is veel minder bekend dan de twee voorgaande. Het gaat om een houten deur van de kathedraal in Bourges, Saint-Étienne. Anders dan bij de vorige voorbeelden, betreft het hier niet de hoofdentree van het gebouw, maar een zij-ingang, het zuidportaal van de kerk. Hoewel de kathedraal in gotische stijl is gebouwd, zijn de houten deuren van het zuidportaal voorzien van prachtige letters in romaans houtsnijwerk. Hoe kan dat?

De eerste kathedraal van Bourges was een romaans bouwwerk. Een eeuw later bleek de kerk te klein te zijn. Men besloot in 1195 tot het bouwen van een grotere kathedraal in nieuwe gotische stijl. Het resultaat kunnen we vandaag de dag nog steeds bewonderen. De houten deuren van het zuidportaal van deze kerk blijken echter al te dateren uit 1160. Dat betekent waarschijnlijk dat deze deuren oorspronkelijk zijn gemaakt voor de oude romaanse kathedraal en dat zij later zijn hergebruikt. Gelukkig maar, want ze zijn prachtig.

De deuren zijn ongeveer 4,5 meter hoog. Ze zijn in de breedterichting in drieën verdeeld en in de hoogte in tweeën. Zo ontstaan zes compartimenten. In ieder van deze compartimenten staat een tekst. De tekst is gevangen in een kader. De kaders lijken wel raampartijen met tekst als glas-in-lood. Van dichtbij is te zien dat de sierlijke letters soms op mysterieuze wijze over elkaar heen geschreven zijn. Helaas heb ik niet kunnen achterhalen wat er staat. Maar misschien is dat maar beter zo, nu kan ik blijven fantaseren over de inhoud.

Drie bijzondere voorbeelden; de entrees van de British Library, de Sagrada Família en de kathedraal van Bourges. Ze zijn erg verschillend, maar hebben één ding gemeen. Ze zijn het visitekaartje van een gebouw met een publieke functie. Daarom is er zoveel aandacht aan de vormgeving besteed. Zij vertellen ieder op eigen wijze een verhaal over het gebouw nog voordat je naar binnen gaat.

← Barbara Heijl

ZEDZBETON 3.0

Het paviljoen *ZEDZBETON 3.0* is het ultieme voorbeeld van symbiose tussen alfabet en architectuur. Letters en architectuur zijn één. Het ontwerp is gebaseerd op de naam van de graffitiartiest ZEDZ. ZEDZ is al sinds zijn tienerjaren actief binnen de Nederlandse graffitiwereld, waar hij al snel uitgroeide tot een underground fenomeen. Hij staat bekend om zijn revolutionair vernieuwende graffiti-stijlen. Hij is afgestudeerd aan de Rietveld Academie als grafisch vormgever en autonoom kunstenaar en runt zijn eigen studio. Daarnaast is hij nog steeds actief op straat als graffitischrijver. De fascinatie te kunnen zien wat er gebeurt als je 2D-kunst omzet in 3D-kunst, heeft geleid tot een samenwerkingsverband met *Maurer United Architects*.

Maurer United Architects (MUA) maakt architectuur met ballen. Het werk van MUA wordt beïnvloed door sociale veranderingen. Dit wordt weerspiegeld in hun expressieve, ruimtelijke ontwerpen. Samenwerkend met grafisch ontwerpers, graffitiartisten, skateboarders, vj's en webdesigners, in multidisciplinaire teams, maken zij ontwerpen met culturele authenticiteit. Dankzij de enorme vooruitgang in de informatietechnologie is het nu meer dan ooit mogelijk om verbanden te leggen tussen verschillende ontwerpdisciplines.

ZEDZBETON 3.0 is daar een voorbeeld van. De tweedimensionale typografie van ZEDZ is getransformeerd tot een driedimensionaal paviljoen. MUA: "We werken nu al een paar jaar samen met ZEDZ. Je zou kunnen zeggen dat dit ontwerp een resultaat is van een lang intensief ontwerpproces waarin we ruimtelijke typografie transformeren naar typografische ruimte. De transformatie van een typografie naar een driedimensionaal architectonisch ontwerp met kleur, schaduw en licht was het centrale thema van dit proces."

Eerst zijn de letters in een tweedimensionale computertekening gezet. Vervolgens zijn er door dit computermodel te bewerken verschillende driedimensionale varianten ontwikkeld. Dit heeft geresulteerd in vier objecten: Z-E-D-Z. Er is gespeeld met het vormen van letters door massa te maken en letters te vormen door demassa juist weg te laten. In ieder object zijn twee driedimensionale variaties op dezelfde letter te ontdekken. Dat maakt de objecten erg ruimtelijk. Vanuit ieder standpunt zijn ze weer anders.

Het is de bedoeling dat de objecten in beton worden uitgevoerd. Ieder object is ongeveer 5 meter breed, 15 meter lang en 4,5 meter hoog. De schaal van de objecten maakt het mogelijk ze te betreden en van binnen te bekijken of om er op te zitten en bijvoorbeeld een boek te lezen. Helaas is het paviljoen tot op heden nog niet gerealiseerd. Wel is het ontwerp geïmplementeerd in een level van het computerspel UN REAL TOURNAMENT 2003. Door het spelen van het spel kan het ontwerp op een speelse manier worden ervaren.

Het zou natuurlijk mooi zijn als ZEDZBETON 3.0 ook echt gebouwd gaat worden. Het is niet alleen een ijzersterk ontwerp, het laat ook zien dat interdisciplinaire samenwerking een meerwaarde kan opleveren die de grenzen van de architectuur overschrijdt. ZEDZ: "Normaal gesproken hebben architecten een hekel aan graffitischrijvers, bij ZEDZBETON gaan graffiti en architectuur hand in hand. Ik zou het prachtig vinden als schrijvers mijn gebouw zouden onderspuiten. Dan is de cirkel rond."

← Barbara Heijl

Verkadefabriek

De Verkadefabriek begon ooit als wafelfabriek: er werden Parijse wafels, frou-frou en moccastangen gebakken. In 1929 nam Ericus Gerhardus Verkade de fabriek over en ontstond de Verkadefabriek. In de loop van vorige eeuw gingen vele Bossche meisjes na de huishoudschool werken bij Verkade: *de meisjes van Verkade*. De Verkadefabriek werd een begrip in 's-Hertogenbosch; hele generaties werkten er in de bakkerij, op de inpakafdelingen of in de expeditie. De oude bakkerij maakte in de jaren vijftig plaats voor productiehallen. In 1984 werden er aan de oude productiehallen twee nieuwe bedrijfshallen gebouwd. Helaas verhuisde de productie in 1993 naar Zaandam en de fabriek in 's-Hertogenbosch werd gesloten.

Na vele jaren leegstand besloot de gemeente begin 2002 om de fabriek te verbouwen tot een centrum voor theater en film. Architectenbureau *Henket en partners architecten* heeft deze verbouwing vormgegeven. Een deel van de oude fabriek is gesloopt terwijl de meest prominente delen herbestemd zijn, zoals de sheddaken, de voormalige koekjeshal en de bakkerij. In de nieuwbouw zijn een grote theater-zaal, een kleine zaal, drie filmhuiszalen en facilitaire functies ondergebracht. Het utilitaire karakter van de oude fabriek is gehandhaafd en klinkt sterk door in de vormgeving van de nieuwbouw. Wat direct opvalt aan de nieuwbouw is de bijzondere gevel. Hij is goed zichtbaar vanuit de trein omdat dit deel van het gebouw aan het spoor ligt. Om daar extra gebruik van te maken is ervoor gekozen om van deze gevel een kunstwerk te maken. Erg toepasselijk voor een kunstencentrum. Roosje Klap en Jolande Huntelaar zijn de kunstenaars die deze opdracht gekregen hebben. Zij hebben in samenwerking met de architect de gevel vormgegeven.

De gevel bestaat uit een grid van glazen panelen in verschillende kleuren. Met deze panelen worden levensgroot de woorden VERKADE FABRIEK gevormd. Het staat rechtop geschreven in het rood en in spiegelbeeld in het geel. De letters zijn niet letterlijk gespiegeld. Als je goed kijkt zie je dat onder VERKADE in spiegelbeeld FABRIEK staat, en onder FABRIEK, VERKADE. Daar waar de gele en rode letters elkaar raken zijn een paar panelen oranjegeel gekleurd, dit benadrukt de overgang. De kleur van de gevel is geïnspireerd op de kleuren in de oude fabriek.

Boven op de glazen panelen is een grid van ledverlichting aangebracht. Het idee was aanvankelijk om de ledverlichting interactief te maken. Mensen zouden bijvoorbeeld vanuit de trein liefdesberichten via sms kunnen sturen en deze op de gevel geprojecteerd terugzien. Op hetzelfde moment was een soortgelijk project gaande in een fietstunnel elders in het land. Daar bleken de boodschappen die verstuurd werden helaas niet zo liefelijk. Om dit te voorkomen en omdat het kostbaar bleek te zijn, is er toch niet gekozen voor een interactieve gevel. Wel zijn aankondigingen van voorstellingen in de Verkadefabriek in ledverlichting te zien. Het samenspel van de ledverlichting met de achterliggende glazen panelen maakt dat de gevel bij nacht zeker zo spectaculair is als overdag. ← Barbara Heijl

